

opusdei.org

Nova Sredozemlja (I): „Ta prva molitva Božjeg djeteta“

Duboka spoznaja da smo Božja djeca mijenja sve, kao što je promijenila život sv. Josemaríje nakon što je neočekivano otkrio ovo „novo Sredozemlje“.

13.08.2018.

„Ovo su trenuci, kćeri i sinovi moji, kada se moramo više zadubiti na putovima kontemplacije usred svijeta.“**[1]** Ovim riječima Prelat Opusa Dei ukazuje na jedan od

prioriteta sadašnjeg vremena. Apostolat kršćana je, danas kao i uvijek, „prelijevanje našeg unutarnjeg života.“**[2]** Prvenstveno zato što označava prenošenje Kristovog Života drugima, Života kojeg smo svi dionici. S druge strane, da bismo mogli vjeru donijeti svijetu, najprije je moramo sami dobro razumjeti i istinski živjeti. Ukratko, kao što je rekao sv. Josemaría, radi se o „napredovanju kroz dubine Božje ljubavi kako bismo mogli drugima pokazati tu ljubav kroz svoje postupke i riječi.“**[3]**

Ovo nastojanje za „napredovanjem“ u vjeri ima posebno obilježje. Ne radi se o putovanju iz nepoznatog mjesta u poznato, već o dubljem ulaženju u ono što je već poznato, što se čini očitim, što smo toliko često čuli. Tada „otkrijemo“ nešto što smo već znali, ali odjednom shvaćamo s novom snagom i dubinom. Sv. Josemaría naziva ova iskustva otkrivanjem

„novih Sredozemlja“ koja se otvaraju pred našim očima na neočekivani način. Primjerice, u *Kovačnici* kaže:

„U nutarnjem životu, kao i u ljubavi, treba biti ustrajan. Da, trebaš razmatrati često o istim temama, nastavljajući dok ne otkriješ novo Sredozemlje'.

„Kako ovo nisam ranije tako jasno vidio?“ pitat ćeš iznenađeno.

Jednostavno zato što smo ponekad poput kamenja preko kojeg teče voda, a da ne upije ni kapi.

„Zbog toga moramo uvijek iznova ponavljati iste stvari – one nisu iste! – ako želimo upiti Božje blagoslove.“[4]

„Stalno ponavljati iste stvari“ kako bismo otkrili sve blago sadržano u njima i tako otkrili da to „nisu iste stvari!“ To je put kontemplacije na koji smo pozvani. On podrazumijeva traženje blaga u moru koje, na prvi

pogled, ne sadrži ništa novo jer je već dio našeg svakodnevnog krajolika. Rimljani su Sredozemlje nazivali *Mare nostrum*, naše more: more koje im je bilo dobro poznato, more koje je bilo dio njihovog svakodnevnog života. Sveti Josemaría je govorio o otkrivanju novih Sredozemlja jer kada napredujemo na morima za koja mislimo da ih dobro poznajemo, pred našim očima se otvaraju široka i neočekivana obzorja. Tada možemo reći Presvetome Trojstvu; zajedno sa sv. Katarinom Sienskom: „ti si poput mora dubokog; što više ulazim u te, više otkrivam; a što više otkrivam, više te tražim.“[5]

Ova otkrića su svjetla koja Bog daje kada i kako želi. Ali naše marljivo traženje i razmišljanje također može pripremiti našu dušu za primanje ovih svjetala od Boga. „Kao što tjelesni vid osobe koja je prije bila u tami i odjednom ugleda sunce biva prosvijetljen, te ona jasno vidi stvari

koje prije nije vidjela, tako i osoba koja primi Duha Svetoga biva prosvijetljena u duši.“[6]

U ovom novom nizu članaka teme će biti neke od ovih Sredozemlja koje je sv. Josemaría otkrio u svom nutarnjem životu kako bi s njim dublje mogli prodrijeti „u dubine Božje ljubavi.“

Abba Pater!

Jedno od najdubljih uvjerenja prvih kršćana bilo je da se Bogu mogu obraćati kao njegova ljubljena djeca. Sam Isus ih je učio: *Vi, dakle, ovako molite: Oče naš, koji jesi na nebesima... (Mt 6, 9)*. Židovima se predstavio kao ljubljeni Sin Očev, te je i svoje učenike podučavao da se ponašaju na jednak način. Apostoli su ga čuli kako se Bogu obraća izrazom koji hebrejska djeca koriste za obraćanje svojim očevima. I po primitku Duha Svetoga, sami su

počeli koristiti taj izraz. Radi se o nečemu što je, gledajući iz perspektive pobožnosti Izraela, bilo radikalno novo, ali se sv. Pavao pozvao na to kao na nešto opće poznato: *Ta ne primiste duh robovanja da se opet bojite, nego primiste Duha posinstva u kojem kličemo: „Abba! Oče!“ Sam Duh susvjedok je s našim duhom da smo djeca Božja (Rim 8, 15-16).*

Radi se o uvjerenju koje ih je ispunjalo pouzdanjem i davalo im neočekivanu smjelost: *ako pak djeca, onda i baštinici, baštinici Božji, a subaštinici Kristovi (Rim 8, 17).* Isus je ne samo jedinorođeni Sin Božji, već i prvorođenac među mnogom braćom (usp. *Rim 8, 29; Kol 1, 15*). Novi Život koji je Krist donio prikazan im je kao život ljubljene djece Božje. Ne radi se ni o teoretskoj niti o apstraktnoj istini, već o stvarnosti koja ih je ispunjavala preobilnom radošću. To iščitavamo iz radosnih riječi sv.

Ivana apostola u njegovoj prvoj poslanici: *Gledajte koliku nam je ljubav darovao Otac: djeca se Božja zovemo, i jesmo (1 Iv 3, 1).*

Božje očinstvo, njegova veoma posebna i nježna ljubav prema svakome od nas, nešto je o čemu mi kršćani učimo već od djetinjstva. I unatoč tome smo pozvani otkriti je na osoban i živ način koji preobražava naš odnos s Bogom. Tako čineći, Sredozemlje mira i povjerenja otvara se pred našim očima, neizmjeran horizont u kojeg možemo dublje napredovati tijekom cijeloga života. Za sv. Josemaríu ovo je bilo neočekivano otkriće, iznenadno otkrivanje panorame koja je bila skrivena u nečemu što je već poprilično dobro poznao.

Ovo se dogodilo u jesen 1931., čega se prisjetio mnogo godina kasnije: „Mogu vam točno do u trenutak reći kada i kako se odvila moja prva

molitva kao sina Božjeg. Naučio sam Boga zvati Ocem, kao u Očenašu, u svom djetinjstvu. Ali osjećati, vidjeti, biti zadržan tom Božjom željom da budemo Njegova djeca... to se dogodilo na ulici, u tramvaju. Kroz sat, sat i pol, nisam siguran, morao sam vikati *Abba, Pater!*“[7]

U nadolazećim mjesecima sv. Josemaría se opetovano vraćao na ovu točku razmatranja. Primjerice, tijekom duhovne obnove na kojoj je sudjelovao godinu dana kasnije, zapisao je: „*Prvi dan*. Bog je moj Otac. I ne odstupam od ovog razmatranja.“[8] Cijeli dan proveden u razmatranju Božjeg Očinstva! Iako bi nas tako dugo razdoblje razmatranja isprva moglo iznenaditi, ono u stvari pokazuje koliko duboko se iskustvo božanskog sinovstva usadilo u njegovom srcu. I mi, također, u svojoj molitvi i svaki puta kada se obratimo Bogu, trebali bismo gajiti stav pouzdanjem ispunjenog

prepuštanja i zahvalnosti. Ali da bi naš odnos s Bogom poprimio ovakav sadržaj, trebamo ponovno otkriti da on uistinu želi biti naš Otac.

Tko je Bog za mene?

Možda smo i mi, poput sv. Josemaríje, kao veoma mladi također naučili da je Bog naš Otac. Ali možda je još dug put pred nama dok ovu radikalnu istinu da smo Božja djeca uistinu ne učinimo sastavnim dijelom svoga života. Kako možemo pospješiti ovo otkriće?

Prije svega, da uistinu otkrijemo Božje očinstvo, često će biti potrebno *obnoviti Njegov istinski lik*. Tko je Bog za mene? Svjesno ili nesvjesno, neki smatraju Boga kao Nekoga tko propisuje zakone i prijeti kaznom svakome tko ih se ne pridržava. Nekoga tko očekuje da se njegova volja poštuje i tko se ljuti kada ga se ne sluša; jednom riječju, Gospodara,

a nas kao njegove nevoljke podanike. Drugi (među kojima i neki kršćani), Boga gledaju kao razlog zbog kojeg se treba dobro ponašati. Gleda ga se kao na razlog zbog kojeg trebamo težiti cilju kojem bi *trebali* težiti, ali baš i *ne želimo*. Unatoč svemu, Bog „nije niti tiranin niti strogi i nepopustljivi sudac: on je naš Otac. Progovara nam o našem nedostatku velikodušnosti, našim grijesima, našim pogrješkama; ali to čini kako bi nas od njih oslobodio, kako bi nam obećao svoje prijateljstvo i svoju ljubav.“[9]

Teškoća u shvaćanju da *Bog je ljubav* (1 Iv 4, 8) također je katkad uzrokovana i krizom koju očinstvo prolazi na različitim mjestima. Možda smo primijetili u razgovoru s nekim od prijatelja ili kolega da im razmišljanje o vlastitom ocu ne budi dobre uspomene te ih Bog koji je Otac posebno ne privlači. Kada s njima razgovaramo o vjeri, dobro je pomoći im uvidjeti kako njihova bol

zbog tog nedostatka u životu
pokazuje koliko duboko je potreba za
očinstvom usađena u njihovom srcu:
očinstvu koje ih prethodi i koje ih
doziva. Prijatelj, ili svećenik, mogu
im svojom blizinom pomoći otkriti
ljubav *Oca, od koga ime svakom
očinstvu na nebu i na zemlji (Ef 3,14)*; i
također da iskuse ovu nježnost u
„pozivu da budu 'zaštitnici'“ **[10]** koji
se nalazi u svačijem srcu, a koji svoj
izričaj nalazi u majci ili ocu kakvim
oni sami već jesu, ili bi jednog dana
htjeli biti. Tako mogu u dubini svoje
duše nastaviti otkrivati istinsko Božje
lice i način na koji smo mi, Njegova
djeca, pozvani živjeti, znajući da nas
On promatra bezgraničnom
naklonošću. Otac ne voli svoje dijete
zbog onoga što ono *radi*, zbog
pokazanih rezultata, već jednostavno
jer je njegovo dijete. On želi da mu
djetetu bude dobro u životu i nastoji
izvući najbolje iz svakog
pojedinačno, ali je i stalno svjestan

koliku vrijednost to dijete već ima u njegovim očima.

Imati to na umu nam može pomoći kada u nečemu ne uspijemo ili kada nam razlika između našeg vlastitog života i „uzora“ koje svijet za nas određuje stvori loše mišljenje o nama samima. „Ovo je naš istinski 'status,' naš duhovni identitet: mi smo ljubljena djeca Božja, uvijek. Stoga vidite kako ne prihvatiti sebe, živjeti potišteno i biti negativni znači ne prepoznati svoj najdublji identitet. To je poput odlaženja u trenutku kada me Bog želi pogledati, nastojeći pokvariti njegov san kojeg ima za mene. Bog nas voli kakvi jesmo, i nijedan naš grijeh, mana ili pogriješka neće ga navesti da se predomisli.“[11]

Spoznaja da je Bog naš Otac također uključuje dopustiti Mu da nas gleda kao na svoju *žarko ljubljenu djecu*. Tada shvatimo da naša „vrijednost“

ne ovisi o onome što imamo – našim talentima – ili o onome što učinimo – našim uspjesima – već radije o Ljubavi koja nas je stvorila, koja nas je „sanjala“ i potvrdila *prije postanka svijeta* (Ef 1, 4). S obzirom na hladno poimanje Boga na koje se katkad može naići u suvremenom svijetu, Benedikt XVI je odmah na početku svog pontifikata želio prizvati u sjećanje da „nismo slučajan i besmislen proizvod evolucije. Svatko od nas plod je Božje misli. Svatko od nas je željen, svatko od nas je voljen, svatko od nas je potreban.“[12]

Utječe li ova ideja uistinu na naš svakodnevni život?

Povjerenjem ispunjena nada Božje djece

Sveti Josemaría je često podsjećao vjernike Opusa Dei da „temelj našeg duhovnog života jest svijest o našem božanskom sinovstvu.“[13]

Usporedio ju je s „niti koja povezuje

biserje prekrasne ogrlice. Božansko sinovstvo jest nit koja povezuje sve krjeposti jer su krjeposti djeteta Božjeg.“**[14]** Stoga je vrlo važno zamoliti Boga da nam otkrije ovaj „novi Mediteran“ koji uzdržava i oblikuje naš cjelokupni duhovni život.

„Nit“ božanskog sinovstva dovodi do „svakodnevnog stava prepuštanja u nadi,“**[15]** stava kojeg se može naći u djece, posebice kada su malena. Stoga je u životu i djelima sv. Josemaríe božansko sinovstvo često usko vezano uz duhovno djetinjstvo. Kakvu važnost dijete pridaje svojim čestim padovima dok uči voziti bicikl? Nikakvu, dokle god u blizini vidi svoga oca koji ga potiče da iznova pokuša. To je značenje njegovog nadom ispunjenog prepuštanja. „Tata je rekao da mogu... pa hajdemo!“

Svijest da smo Božja djeca daje nam sigurnost koja nam je potrebna za izvršenje zadaće koju nam je Gospodin povjerio. Poistovjetit ćemo se s onim djetetom kojem otac kaže: *Sinko, hajde danas na posao u vinograd! (Mt 21, 28)*. Možda će naša prva reakcija biti osjećaj uznemirenosti, te zamišljanje mnoštva različitih poteškoća. Ali istoga trenutka ćemo se prisjetiti da je naš Otac taj koji nas traži da to učinimo, pokazujući tako veliko pouzdanje u nas. Poput Krista, naučit ćemo se prepustiti u Očeve ruke i reći mu iz dubine svoje duše: *Ali ne što ja hoću, nego što hoćeš ti! (Mk 14, 36)*. Sv. Josemaría nas je svojim životom naučio ponašati se na ovaj način, po Kristovom primjeru: „Tijekom godina, nastojao sam nepokolebljivo tražiti oslonac u ovoj radosnoj stvarnosti. Bez obzira kakva bila situacija, moja molitva, iako promjenjivog tona, uvijek je bila ista. Rekao bih mu: 'Gospodine, ti si me

ovdje stavio. Ti si mi povjerio ovo ili ono, i ja svoje povjerenje polažem u tebe. Znam da si ti moj Otac i vidio sam da su malena djeca uvijek potpurno sigurna u svoje roditelje.'“[16]

Ne možemo poricati da će biti poteškoća. Ali ćemo se s njima suočiti sa spoznajom da nas, ma što god se dogodilo, naš svemogući Otac prati; on je uz nas i bdije nad nama. On će učiniti ono što mi pokušavamo jer je u konačnici to Njegovo djelo; možda na drugačiji, ali plodonosniji način. „Čim se u potpunosti pouzdaš u Gospodina, znat ćeš kako biti zadovoljan sa bilo čime što se dogodi. Nećeš gubiti svoj mir ako tvoji pothvati ne uspiju onako kako si se nadao, čak i ako si sve uložio u njih, te iskoristio sva raspoloživa sredstva. I to zato što će 'uspjeti' onako kako Bog hoće.“[17]

Jačati našu „svijest o božanskom sinovstvu“

Sveti Josemaría, treba istaknuti, nije ukazao na *božansko sinovstvo* kao temelj duha Opusa Dei, već na *svijest* o našem božanskom sinovstvu. Nije dovoljno *biti* dijete Božje; trebamo *shvatiti* da smo djeca Božja tako da naš život poprimi taj „smisao.“

Posjedovanje te sigurnosti u našim srcima najsigurniji je mogući temelj; istina o našem božanskom sinovstvu tada postaje živa stvarnost, sa konkretnim posljedicama u našim životima.

Da bismo ojačali ovu „svijest,“ dobro je dublje ući u tu stvarnost našim umom i srcem. *Našim umom*, prvenstveno kroz razmatranje odlomaka iz Svetog Pisma koji govore o Božjem očinstvu, o našem sinovstvu te o životu djece Božje. Ovdje se možemo poslužiti i mnogobrojnim tekstovima sv.

Josemaríje o tome što znaži biti Božje dijete, **[18]** kao i razmatranjima drugih svetaca i kršćanskih pisaca. **[19]**

Našim srcem možemo dublje ulaziti u stvarnost da smo Božja djeca odnoseći se s povjerenjem prema Bogu Ocu, prepuštajući se Njegovoj Ljubavi. Možemo potaknuti svoje sinovsko povjerenje, riječima ili bez njih, stalno nastojeći biti svjesni njegove Ljubavi prema nama. Jedan način da se takvo što čini jest obraćati mu se kratkim zazivima ili uzdasima. Sveti Josemaría je predložio: „Zazovi ga 'Oče' mnogo puta u danu i reci mu – sam, u svome srcu – da ga voliš, da ga obožavaš, da se osjećaš ponosnim i snažnim jer si njegovo dijete.“ **[20]** Također možemo i koristiti neke od njegovih kratkih molitava koje nam mogu pomoći suočiti se svakim danom sa sigurnošću svijesti da smo djeca Božja, ili ga završiti molitvom

zahvale, kajanja i nade. Papa Franjo je predložio sljedeću molitvu mladim ljudima: „Gospodine, hvala ti što me ljubiš; siguran sam da me voliš; pomози mi zaljubiti se u vlastiti život! Ne u moje mane, koje treba ispraviti, već u sam život koji je veliki dar jer je vrijeme da ljubim i budem ljubljen.“[21]

Povratak u Očev dom

Obitelj je opisivana kao „mjesto kojem se vraćamo,“ gdje pronalazimo utočište i odmor. Kao što je sv. Ivan Pavao II volio kazati, ona je „svetište ljubavi i života.“[22] Zato što u njoj iznova pronalazimo Ljubav koja daje značenje i vrijednost našem životu jer je u samom njegovom središtu.

Na sličan način, spoznaja da smo Božja djeca omogućava nam vratiti se k njemu s povjerenjem kada smo umorni, kada su nam drugi naudili,

ili kada se osjećamo ranjeni... a također i nakon što smo ga uvrijedili. *Povratak Ocu* je još jedan način življenja „nadom ispunjenog prepuštanja“. Trebali bismo često razmatrati prispodobu o ocu koji je imao dva sina koju nam je prenio sv. Luka (usp. *Lk* 15, 11-32). „Bog nas čeka, poput oca u prispodobi, raširenih ruku, iako to ne zaslužujemo. Nije važno koliko je naš dug velik. Baš poput razmetnoga sina, sve što trebamo učiniti jest otvoriti svoje srce, osjetiti čežnju za Očevom kućom, čuditi se i radovati daru koji nam Bog daje kada nam omogućava zvati se njegovom djecom, uistinu biti njegovom djecom, iako je naš odgovor njemu bio toliko manjkav.“**[23]**

Možda taj sin nije previše razmišljao o patnji koju je nanio svome Ocu; ono što mu je nedostajalo više od svega bio je život kojeg je imao u domu svoga oca (usp. *Lk* 15, 17-19). Uputio

se kući s idejom da bude jednostavno još jedan od slugu. Ipak, njegov ga otac prima – izašao mu je u susret, zagrlio ga i obasuo poljupcima! – podsjećajući ga na njegov najdublji identitet: on je *njegov sin*. I odmah je izdao naredbu da mu se vrati njegova odjeća, njegove sandale i njegov prsten – znakovi sinovstva koje čak ni njegovo loše ponašanje nije moglo izbrisati. „Pa ipak, u konačnici, radilo se o njegovom vlastitom sinu, a takav odnos ne može nikada biti promijenjen ili uništen ikakvim načinom ponašanja.“[24]

Unatoč tome što na Boga ponekad možemo gledati kao na Gospodara čiji smo mi sluge, ili kao na hladnokrvnog suca, On ostaje vjeran svojoj Ljubavi koju ima kao Otac. Mogućnost da Mu se približimo nakon što padnemo uvijek je čudesna prilika da Ga uistinu otkrijemo. A također nam otkriva i naš vlastiti

identitet. Ne radi se samo o činjenici da je On odlučio ljubiti nas jer to želi, već o tome da uistinu *jesmo*, po milosti, *Božja djeca*. Mi *jesmo* Božja djeca: nitko i ništa ne može nas nikada lišiti tog dostojanstva. Čak ni mi sami. Stoga, uviđajući stvarnost naše slabosti i našeg svjesnog i namjernog grijeha, ne bismo smjeli nikada gubiti nadu. Kao što je sv. Josemaría rekao: „To nije sve. Bog je taj koji ima zadnju riječ – a to je riječ Njegove spasiteljske i milosrdne ljubavi te, stoga, riječ našeg božanskog posinjenja.“[25]

Zaokupljeni ljubavlju

„Osjećaj“ božanskog sinovstva mijenja sve, kao što je promijenio život sv. Josemaríje kada je neočekivano otkrio ovaj „novi Mediteran“. Koliko drugačiji postaje nutarnji život onda kada ga, umjesto da ga temeljimo na vlastitom napretku ili odlukama da postanemo

boljima, usredotočimo na Ljubav koja ide pred nama i očekuje nas! **Ako damo prednost onome što mi sami činimo, činimo da se naš duhovni život vrti gotovo isključivo oko našeg osobnog poboljšanja. Dugoročno gledajući, ovakav način života ne samo da riskira ostavljanje Božje ljubavi zaboravljene u kutku naše duše, već vodi i k obeshrabrenju jer stojimo sami u našoj borbi protiv neuspjeha.**

Ali kada se usredotočimo na sve ono što Bog čini, na to da Mu dopustimo da nas ljubi, na svakodnevno prihvaćanje Njegovog spasenja, naša borba poprima sasvim drugačiji ton. Ako se dogodi da postignemo neki uspjeh, zahvalnost i hvala će izvirati iz nas sasvim prirodno; a ako pretrpimo poraz, s povjerenjem ćemo se vratiti Bogu našem Ocu, tražeći Ga za oprost i dopuštajući si da nas On zagrlji. Tako dolazimo do

spoznaje da „božansko sinovstvo nije određena krjepost s vlastitim činima, već radije trajno stanje subjekta krjeposti. Sva naša djelatnost, vršenje naših krjeposti, mogu i trebali bi biti izraz našeg božanskog sinovstva.“**[26]**

Za osobu koja svakoga dana nastoji s dobrodošlicom primiti Božju Ljubav ne postoji poraz. Čak i grijeh može postati prigoda za prisjećanje našeg identiteta djeteta i vraćanja Bogu našem Ocu, koji inzistira na tome da nas pozdravi riječima „sine, moj sine!“ I kao sv. Josemariji, ova spoznaja će nam dati potrebnu snagu da iznova slijedimo našeg Gospodina. „Znam da ćemo ti i ja zasigurno vidjeti, sa svjetlošću i uz pomoć milosti, koje stvari trebaju biti spaljene i spalit ćemo ih; koje trebaju biti iskorijenjene i iskorijenit ćemo ih; kojih se stvari treba odreći i odreći ćemo ih se.“**[27]** Ali to ćemo učiniti bez tjeskobe ili obeshrabrenja,

nastojeći nikada ne zamijeniti ideal kršćanskog života sa perfekcionizmom. **[28]** Tada ćemo osloniti naše živote na Božjoj Ljubavi prema nama, zaokupljeni ljubavlju. Biti ćemo poput malene djece koja su otkrila djelić očeve ljubavi i koja traže tisuće načina da pokažu svoju zahvalnost i odgovore svom ljubavlju, bilo to malo ili mnogo, koju su sposobna izraziti.

[1] Fernando Ocáriz, Pastoralno pismo, 14. veljače 2017, br. 30

[2] *Isto*. Usp. Sv. Josemaría, *Put*, br. 961; *Prijatelji Božji*, br. 239

[3] Sv. Josemaría, *Susret s Kristom*, br. 97

[4] Sv. Josemaría, *Kovačnica*, br. 540

[5] Sv. Katarina Sienska, *Razgovori*, pog. 167

[6]Sv. Ćiril Jeruzalemski, *Kateheza*, 16

[7]Sv. Josemaría, Razmatranje, 24. prosinca 1969. (u Andres Vázquez de Prada, *Osnivač Opusa Dei*, sv. 1, Scepter, str. 334)

[8]Sv. Josemaría, *Osobne bilješke*, br. 1637 (u Andres Vázquez de Prada, *Osnivač Opusa Dei*, sv. 1, Scepter, str. 400)

[9]*Susret s Kristom*, br. 64

[10]Papa Franjo, Homilija na inauguracijskoj misi njegovog pontifikata, 19. ožujka 2013.

[11]Papa Franjo, Homilija tijekom Svjetskog dana mladih u Poljskoj, 31. srpnja 2016.

[12]Papa Benedikt XVI., Homilija na inauguracijskoj misi njegovog pontifikata, 24. travnja 2005.

- [13] Sv. Josemaría, Pismo, 25. siječnja 1961.
- [14] Sv. Josemaría, Bilješke njegovih propovijedi, 6. srpnja 1974.
- [15] Fernando Ocáriz, Pastoralno pismo, 14. veljače 2017., br. 8
- [16] *Prijatelji Božji*, br. 143.
- [17] *Brazda*, br. 860.
- [18] Usp. Fernando Ocáriz, „Filiacion divina“ u *Diccionario de san Josemaría Escriva de Balaguer*, Monte Carmelo, Burgos 2013, str. 519 – 526.
- [19] Jubilejska Godina milosrđa pomogla je naglasiti neke od ovih. Usp. Papinsko vijeće za novu evangelizaciju, *Milosrdni poput Oca, Sredstva za Jubilej milosrđa 2015 - 2016*.
- [20] *Prijatelji Božji*, br. 150.
- [21] Franjo, Homilija, 31. srpnja 2016.

[22] Sv. Ivan Pavao II., Homilija, 4. svibnja 2003.

[23] *Susret s Kristom*, br. 64

[24] Sv. Ivan Pavao II., Enciklika *Dives in Misericordia* (30 studenog 1980), br. 5

[25] *Susret s Kristom*, br. 66

[26] F. Ocáriz i I. de Celaya, *Vivir como hijos de Dios*, Eunsa, Pamplona 1993, str. 54

[27] *Susret s Kristom*, br. 66

[28] Usp. Fernando Ocáriz, Pastoralno pismo, 14. veljače 2017., br. 8

.....